

XI

НАУКОВА ІНФОРМАЦІЯ

УДК 378.665 (477.74)

Микола Михайлуца (м. Одеса)

ТЯЖКА, ТРАГІЧНА І СЛАВЕТНА ІСТОРІЯ ОДЕСЬКОГО ВОДНОГО (до 80-річного ювілею)

У статті подається історичний нарис про перший в СРСР і в Україні вищий інженерний навчальний заклад морського профілю — ОНМУ, який у 2010 р. відзначатиме свій 80-річний ювілей.

Ключові слова: ОІВТ, ОНМУ, ювілей, університет, морська освіта.

Вже 80 років з часу заснування Одеський національний морський університет (ОНМУ) залишається єдиним у своєму призначенні, організаційній структурі, багатотрудній і славетній історії, витвореній її викладачами й випускниками. Цей вищий навчальний заклад залишається й до сьогодні більше малознаним в самій Україні, аніж за її межами. Історії заснування ОІВТ-ОНМУ присвячено лише кілька публікацій, для яких був притаманний хронікально-репрезентативний, аніж науково-історичний підхід¹. Однак, попри незначний вік у порівнянні з відомими національними вишами, його місце саме в шерезі не тільки перших фундаторів інженерно-морської освіти, а й морегосподарської галузі загалом.

Власне, завданням нашого нарису є виведення основних історичних етапів, які пройшов колектив кількох поколінь вчених і співробітників ОІВТ-ОНМУ, людей, які прославили цей заклад, ототожнювали себе з ним.

Історія заснування. Потреби народного господарства СРСР і Радянської України, викликані бурхливим розвитком мережі водного (річкового й морського) транспорту, внутрішніх і зовнішніх вантажоперевезень тощо, зумовили необхідність утворення Одеського інституту водного транспорту (далі — ОІВТ, ОІВТ, ОІМФ, ОНМУ). Рішення про його заснування в Україні спершу було прийнято 9 січня 1930 р. конференцією Народного комісаріату шляхів сполучень (далі — НКШС) УСРР. Згодом конкретніше цим питанням опікувалася спеціальна нарада, яка відбулася 13 квітня 1930 року. Серед учасників наради, які, власне, й стали фундаторами “Водного” (так інститут найменували в народі, й до сьогодні ця традиція зберігається) були: голова Центрального управління кадрами НКШС Коробов, секретар партійного комітету Лях, го-

лова районної профспілки водників Тралов, директор Одеського політехнічного інституту Розенфельд, завідувачі відділень суднобудівного факультету ОПІ Дишкант і Ніколаї, а також професори Лаптєв, Найдьонов та секретар Гавриленко².

Результатом підготовчої роботи було намічено створення на базі суднобудівного факультету ОПІ Одеського інституту водного транспорту, який мав би спочатку три факультети: судномеханічний, гідротехнічний та експлуатаційний. Оголошення про набір студентів до утвореного закладу було подано з 20 квітня, а навчальний процес планувалося розпочати з 15 травня того ж року. Після вирішення питань розподілу навчальних корпусів і лабораторій було видано постанову РНК УСРР від 12 червня 1930 р. за підписом голови уряду В. Чубаря про утворення ОІВТу. Новий навчальний заклад було розташовано у колишній дореволюційній триповерховій споруді Інституту шляхетних дівчат, збудованій 1859 року за проектом архітектора А. Шашина. З одеської політехніки до ОІВТу були переведені студенти старших курсів відповідних спеціальностей, а наприкінці 1930 р. утворені ще економічний та кораблебудівний факультети. Інститут підпорядковувався НКШС республіки. На час відкриття на 5 факультетах ОІВТу навчалось понад 1600 студентів.

Першим директором інституту з листопада 1930 року було призначено Василя Степановича Дишканта³, за плечима якого був неабиякий життєвий досвід. Ще навчаючись 1904–1908 рр. у Одеському міському реальному училищі, він плавав кочегаром, а згодом і машиністом на суднах Східно-Азійського судноплавного товариства. З 1908 р. 20-річним юнаком В. Дишкант відбував службу на військових кораблях Чорноморського флоту Російської імперії. За деякими свідченнями він

служив матросом на імператорській яхті “Штандарт”, за що й був нагороджений срібним годинником самою імператрицею Марією Федорівною⁴. Всю імперіалістичну війну Дишкант служив на Балтиці. Після війни працював слюсарем у Русько-Балтійському товаристві м. Ревель (з 1917 р. — м. Таллінн, Естонія), а з переїздом до Одеси служив у судноремонтних майстернях ім. Чижикова в Одеському порту. Упродовж десятка років обіймав посади від розпорядника до завідувача майстерень, працював начальником школи плавкладу, а з лютого 1930 р. — деканом в ОПІ, з червня до листопада того ж року був призначений на посаду директора Водного інституту, на якій пробув лише півроку.

Як і інші інститути Одеси, ОІВТ не залишався осторонь процесів українізації. Однак через відмову студентів-вихідців з Москви та Ростова-на-Дону навчатися українською В. С. Дишканта було “ошельмовано” у пресі й на засіданнях різного роду комітетів, зборів тощо. Півтора місяці поспіль, у листопаді 1930 р., не розібравшись у ситуації, рішенням партійних органів В. Дишканта звільнили з посади директора ОПВТУ з висновком — “за опортуністичну протидію впровадженню українізації”⁵. Щоправда, у 1934 р. під час так званої партійної “чистки”, ідеологічне забарвлення було замінено записом: “...за неспроможність впровадити українізацію”.

З березня 1932 до вересня 1936 р. інститут очолив 28-річний Михайло Дмитрович Демидов⁶, який організував роботу із повною віддачею й ентузіазмом. Попри складні умови в колективі, особливо в 1932–1933 рр., коли потрібно було майже заново створювати інститут після його розвалу за директора-попередника, М. Демидов працював до пізнього вечора, часто беручи участь у різноманітних проєктах союзного та республіканського значення. Не маючи надійних і довірених помічників (слід пам’ятати про час “вишукування відьом” та суцільну підозріливість у суспільстві), він зумів непогано організувати академічну та господарську роботу. Уже 1934 р. інститут неможливо було впізнати — то була кузня, де готували кадри для морського флоту. Цікавим є факт: наказом наркомвуду від 1934 року за зразкову організацію роботи ОПВТУ директор Демидов був нагороджений легковим автомобілем “Ford”.

У цей час була зорганізована колосальна науково-дослідницька робота, яка зосереджу-

валася біля Науково-дослідного інституту аспірантури (НДІА). 1934 р. було запущено в роботу дослідницький басейн, два роки поспіль утворені лабораторії: зварювання, хімічна, рентгеноскопічна, електротехнічна, гідравлічна, теплотехнічна та інші. Загалом було утворено два десятки дослідницьких і навчальних лабораторій, які очолювали видатні вчені. Серед них: професор Г. К. Суслов — провідний фахівець в галузі механіки; 22-річний професор Ф. Р. Гантмахер — теоретик реактивних снарядів, лауреат Державної премії; професор Г. Бекк — учень і послідовник відомого вченого Нільса Бора; професор Г. Є. Павленко — видатний фахівець в галузі теорії й архітектури корабля, згодом академік АН України; члени-кореспонденти АН УРСР М. Г. Чеботарьов і М. Г. Крейн та ін. Загалом у передвоєнні роки інститут виконав біля 1 тис. наукових проєктів і розробок.

Трагічними видалися роки “великого терору”, який не обійшов стороною колектив ОПВТУ. Першого директора інституту В. С. Дишканта (згодом начальника Одеського реєстру, начальника механічно-суднової служби Чорноморського морського пароплавства) засудили у листопаді 1937 р. до 15 років таборів з позбавленням громадянських прав на 5 років⁷. “За повну втрату класової пильності” у тому ж році за ст. 54–10 і 54–11 КК УРСР було засуджено до 20 років виправно-трудова таборів (ВТТ) директора М. Д. Демидова⁸. Разом із ним, очевидно, щоб сфабрикувати організацію, були ув’язнені й ті, хто працював або навчався в роки директорства Демидова. Загалом у репресивні лещата попало біля 30 осіб⁹, а саме: заступник начальника ЧМП Вайнер І. А., секретар партійного комітету водного інституту Богомолів С. З., професор Деметц М. Г., доцент Неізнаний Г. В., викладачі Морозов П. Т., Ісакович А. С., аспіранти Труш Ф. І., Дацьковський С. Ю., Калюжний О., Тененгольц А., Збрижар В., Берлага М. Я., Мішин М. І. Останній — герой громадянської війни, командир 21 панцирного загону самокатників, проливав кров за “червоних” у 1919 р., був нагороджений орденом Червоного прапора за № 1240. Та що там Мішин, коли “сталінська гільйотина” нищила найближчих до вождя людей!

Війна. Початок війни був сприйнятий викладачами і студентами інституту з величезним проявом самопожертви, бажанням скоріше записатися на фронт в діючу армію.

Часом виступи на мітингах та зборах були позбавлені усвідомлення реалій трагедії воєнного часу. Коли нависла загроза оточення Одеси, при інституті було утворено роту винищувального батальйону, якою командував викладач В. Ф. Кравчук. А в тяжкі дні оборони, коли втрати кадрових дивізій захисників Одеси сягнули 30 % особового складу, 700 співробітників і студентів інституту записалися в дивізію народного ополчення¹⁰. Серед них були Я. Белаковський, С. Каменський, Є. Карпенко, В. Загорученко та інші. В оточеній Одесі, щоб врятувати життя поранених червоноармійців і червонофлотців, 234 студенти ОІВТУ стали донорами. Серед десятків дівчат, які, пройшовши курси сандружинниць та медичних сестер, пішли на передову, були Аносова, Ревенко, Бурзак, Спісовська, Вичлинська. Студенти брали участь у ритті окопів і траншей на підступах до Одеси (біля ст. Вигода), у створенні барикад на випадок вуличних боїв, з потроєною енергією працювали у порту, евакуюючи населення, обладнання та культурні цінності. У 1941 р. 45 студентів за прискореним планом (до 3 годин ночі!) захищали дипломні проекти і на ранок дипломованими інженерами були направлені на фронт.

За розпорядженням наркомату морського транспорту інститут було заплановано евакуювати до Ростова-на-Дону, а згодом до Махачкалі. На початку серпня 1941 р. розпочалася важка і довга дорога на Схід, яка тривала більше двох місяців. Після нелегких випробувань — організаційних, побутових, кліматичних та моральних, кінцевим пунктом призначення виявився Самарканд. На опаленій сонцем узбецькій землі ОІВТ, очолюваний директором В. Д. Земсковим, виконує головне своє завдання — готує інженерно-експлуатаційні кадри, котрі так потребував фронт. Набули змін навчальні плани, практикуми, науково-дослідні теми. Перший воєнний випуск було здійснено навесні 1942 р. — 150 осіб, з яких 40 були направлені в Академію моторизації та механізації РСЧА, решта поповнили кадри морського флоту¹¹. Поряд з навчанням студенти інституту працювали на промислових підприємствах (здійснювали монтаж обладнання на шовкопрядильній та шовкоткацькій фабриках). Влітку 1942 р. 50 студентів разом з проф. Я. Л. Левінсоном, доц. Я. З. Казавчинським, доц. А. І. Красотовим працювали на збиранні врожаю на колгоспних полях Самаркандської області та будували цукровий

завод. Зароблені кошти молоді патріоти вносили у воєнні фонди на будівництво танкових колон, авіаескадрилій тощо. До фондів робили внески навіть ті студенти, які не отримували стипендії.

Славно виборювали перемогу випускники інституту на ратному полі. Серед прикладів звитяжної боротьби з ворогом виділяються героїчні вчинки О. О. Кривошاپкіна — працівника Ленінградського порту, Г. М. Паламарчука — командира загону торпедних катерів Північного флоту, К. Ф. Ольшанського — командира десанту морської піхоти, М. Гефта — розвідника і члена підпільно-диверсійної групи на Одеському судноремонтному заводі. Усі вони нагороджені Зірками Героя.

Визволення Одеси військами 3-го Українського фронту зробило можливим повернення до рідного міста евакуйованих викладачів та студентів ОІВТУ (з 1944 р. його перейменовано в Одеський інститут інженерів морського флоту (ОІМФ)). На плечі й студентів-водників ліг тяжкий тягар відбудови Одеського порту, причалів, судноремонтних заводів тощо. У цій справі брали участь біля 10 тисяч молодих людей, серед них були й студенти водного, які відпрацьовували по 20, 30, 40 годин. Студентські бригади і академічні групи відправлялися на село для збирання врожаю й скиртування сіна, відвантажування зерна у тил і на фронт. Шефство над шпиталем № 3923, забезпечення його меблями, білизною, книжками та іншими речами було турботою студентів інституту про поранених фронтовиків. Серед 11,3 млн. руб., зібраних наприкінці 1944 року молоддю Одещини на будівництво торпедних катерів “Одеський комсомолец”, були кошти, внесені студентами і викладачами ОІМФу.

Інститут поступово входив у повоєнне життя. Восени 1944 р. розпочалися заняття, і до лекторських кафедр повернулися професори та доценти: В. Лаптев, П. Миняєв, Б. Ніколаї, Г. Павленко, Т. Ковальов, В. Твердий, А. Старосельський та інші. В інституті продовжили навчання 615 студентів з першого до третього курсів. Професорсько-викладацький корпус становив 104 особи, з них 6 професорів і 33 кандидати наук. Гіркий біль втрат, який залишила війна, поступово лікувався часом.

Роки відбудови. Повоєнні роки знаменувалися відбудовою і розвитком транспортної мережі країни, будівництва суднобудівних і судноремонтних заводів, портів, які мали колосальну потребу в кадрах, що й визначило

місце і роль ОІМФу у підготовці якісних фахівців морської та берегової кваліфікації.

Наказом наркома від 6 жовтня 1944 р. заступника директора інституту в евакуації О. В. Будницького було призначено директором інституту, на цій посаді він пропрацював до кінця серпня 1950 р. Будучи першим директором з науковим ступенем кандидата технічних наук, він брав участь у багатьох оригінальних проєктах. Серед них: створення 1-го радянського лайнера, спроектованого на замовлення Наркомвуду, за який автори отримали другу Державну премію¹². Ним був розроблений глісер для морської бази й землечерпалки для Куяльницького лиману, спроектовані скелєдробарки на річці Єнісей у Сибіру.

У 1945 р. в інституті, окрім трьох, були відкриті нові факультети — механізації портів, гідротехнічний та економічний. Зростало й число кафедр — їх було 27. У порівнянні з першим повоєнним роком збільшився студентський контингент. Якщо у 1945 році навчалось 782 студенти, то через 5 років — удвічі більше¹³. З 1950 року інститут розпочав підготовку кадрів для країн Європи, Азії, Африки, й Латинської Америки. За перше повоєнне десятиліття зросло число і якість професорсько-викладацького складу інституту. На 1955 р. в ОІМФі викладали 11 докторів наук, більше 30 кандидатів технічних наук, 28 старших викладачів та 72 асистенти¹⁴. Наукова робота колективу ОІМФу була спрямована на реалізацію народногосподарських проєктів для Головморпорту, Головморбуду Чорноморського морського пароплавання, судноремонтних заводів № 1 і № 2, заводом Січневого повстання, управлінням Одеського порту.

У поступі до прогресу. У 1960 р. період науково-дослідницького підйому інституту розпочав новий ректор, професор, доктор технічних наук, заслужений діяч науки УРСР О. О. Костюков. Його наукова діяльність була спрямована на вирішення практичних завдань виробництва. За багаторічну наукову працю “Теорія корабельних хвиль та хвильового опору” він був удостоєний премії імені академіка А. М. Крилова. Серед видатних вчених інституту значних успіхів досягли: член-кореспондент АН УРСР, професор В. П. Цесевич, відомий математик і астроном, заслужений діяч науки УРСР професор Ю. Я. Фомін — фахівець в галузі двигунів внутрішнього згорання, академік НАН України, професор В. І. Махненко, визначний вче-

ний в галузі кінетики металургійних процесів і теорії зварювання.

З другої половини 60-х рр. пріоритетного розвитку набуває впровадження обчислювальної техніки, створюються дослідні лабораторії, змінюються навчальні програми. Студенти проходять навчально-ознайомчі практики на підприємствах і портах СРСР, а також у закордонних рейсах на пасажирських і торговельних суднах.

З призначенням у 1971 р. нового ректора професора М. І. Коваленка поновлюється матеріально-технічна база ОІМФу, вводиться в експлуатацію новий 9-поверховий навчальний корпус. У 70–80-ті роки інститут увійшов у нову фазу свого розвитку — налагодження міжнародних зв’язків з Болгарією, Кубою, Фінляндією, Югославією та іншими країнами. У 1978 р. ОІМФ був нагороджений орденом “Дружби” Республіки В’єтнам.

Наприкінці 70-х рр. в інституті вже працювало 15 докторів і 105 кандидатів наук, що становило більше 40 % від загальної кількості науково-педагогічних кадрів. Активізацією відзначалася фундаментально організована викладачами ОІМФу студентська наукова робота. За період з 1970 до 1979 р. 80 студентських робіт були відзначені медалями, грамотами і преміями.

У липні 1979 р. інститут очолив колишній його випускник професор, доктор технічних наук В. О. Загоруйко. У цей час науково-дослідна робота вчених інституту мала високий економічний ефект — реалізація 50 наукових розробок склала 2 млн. руб. прибутку¹⁵. При інституті працювали різноманітні науково-теоретичні семінари — з будівельної механіки (проф. Я. Л. Нудельман), з термодинаміки (проф. Я. З. Казавчинський, проф. В. А. Загорученко), з теорії машин і механізмів (проф. В. І. Небеснов), з дискретної математики (проф. А. А. Зиков).

За значні успіхи у підготовці висококваліфікованих кадрів для морського транспорту країни у 1984 р. колектив ОІМФу був нагороджений орденом Трудового Червоного Прапора і Почесною грамотою Президії Верховної Ради УРСР.

У складних умовах кінця 80-х — початку 90-х років минулого століття інститут вижив. Попри фінансово-економічні й кадрові труднощі, єдиний вищий навчальний заклад на пострадянському просторі впровадив нову багатоступінчасту структуру європейського

зразка з рейтинговою системою контролю знань студентів. У 1994 р. ОІМФ був акредитований як ВНЗ IV рівня. Відповідно до постанови Кабінету Міністрів України від 29 вересня 1999 р. інститут було перейменовано в Одеський державний морський університет, а Указом Президента України від 26 лютого 2002 р. йому було надано статус національного. Цим було відзначено вагомий внесок колективу університету у розвиток морегосподарської галузі України, країн СНД та інших держав. Університет підготував понад 40 тис. фахівців для України та 64 країн Європи, Азії, Африки і Латинської Америки.

У третє тисячоліття ОНМУ увійшов з колосальним науково-викладацьким потенціалом — на 34 кафедрах зараз працює понад 400 викладачів, з них більше 60 докторів, професорів, 210 кандидатів наук, доцентів. З 2003 р. ректором ОНМУ стала професор, доктор економічних наук І. В. Морозова. Сертифікований відповідно до Міжнародного стандарту ISO 9001: 94 унікальний університет у своєму роді активно рухається вперед, шукає нові методи і реалізує прогресивні методики підготовки сучасних фахівців для

потреб України як морської держави. Університет щороку ініціює і проводить міжнародні наукові конференції як в галузях морського транспорту, так і в гуманітарній сфері.

Випускниками університету були видатні люди — міністр морського флоту СРСР Т. Б. Гуженко та начальник Чорноморського морського пароплавання, Герой Соціалістичної Праці А. Є. Данченко. Нещодавно на університетських фасадних колонах пам'ять покоління “водників” про їхній внесок у розвиток морської галузі відзначена меморіальними дошками.

Прославляють ім'я ОНМУ знамениті його випускники: колишній начальник порту “Южний”, повний кавалер ордена “За заслуги” В. Г. Іванов; академік Національної академії України В. І. Махненко, народні депутати України, Герої України С. К. Стребко і М. П. Павлюк, відомий письменник-сатирик, народний артист України М. Жванецький та артист-сатирик В. Ільченко, заслужений артист України, соліст Київської опери Г. Красуля, поетеса Любов Забашта та багато інших.

Джерела та література

- 1 Кузница инженерных кадров для морского флота (Краткий исторический очерк) / Воробьев Ю. Л. (гл. ред.), Красюк А. И., Стальниченко О. И. и др. — Одесса: Маяк, 1990. — 152 с.; Одесский национальный морской университет: История. Люди. Современность: 1930–2005 / Ред. кол.: И. В. Морозова (предс.), О. И. Стальниченко, А. Ф. Мошнянский и др. — Одесса: Астропринт, 2005. — 216 с.
- 2 Одесский национальный морской университет: История. Люди. Современность: 1930–2005 / Ред. кол.: И. В. Морозова (предс.), О. И. Стальниченко, А. Ф. Мошнянский и др. — Одесса: Астропринт, 2005. — С. 7–8.
- 3 Більш розлого про В. С. Дишканта див.: Михайлуца М. І., Кязимова Г. Х. Доли на історичних шляхах / Микола Михайлуца, Галина Кязимова. — Одеса: [Б. в.], 2005. — С. 8–13.
- 4 Михайлуца М. І., Кязимова Г. Х. Доли на історичних шляхах... — С. 9.
- 5 Архів Управління СБУ в Одеській області. — Ф. П. — Спр. 46054. — Арк. 16–16 зв.
- 6 Більш розлого про М. Д. Демидова див.: Михайлуца М. І., Кязимова Г. Х. Доли на історичних шляхах... — С. 14–20.
- 7 Архів Управління СБУ в Одеській області. — Ф. П. — Спр. 46054. — Арк. 1–224.
- 8 Там само. — Ф. П. — Спр. 5369. — Т. 1(3). — Арк. 1–1189.
- 9 Михайлуца Н. И. “Военно-офицерская повстанческая организация” в стенах ОИИВТа / Н. И. Михайлуца // Вісник Одеського державного морського університету. — 2001. — № 6. — С. 232–236.
- 10 Кузница инженерных кадров для морского флота (Краткий исторический очерк) / Воробьев Ю. Л. (гл. ред.), Красюк А. И., Стальниченко О. И. и др. — Одесса: Маяк, 1990. — С. 30.
- 11 Михайлуца Н. И. Население юга Украины фронту и фронтовикам / Н. И. Михайлуца. — Одесса: [Б. и.], 2005. — С. 70.
- 12 Михайлуца М. І., Кязимова Г. Х. Доли на історичних шляхах... — С. 28.
- 13 Державний архів Одеської області (ДАОО). — Ф. 11. — Оп. 1. — Спр. 71. — Арк. 33.
- 14 Там само. — Спр. 18. — Арк. 129–131.

15 Кузница инженерных кадров для морского флота (Краткий исторический очерк)... — С. 67.

Николай Михайлуца

**Тяжелая, трагическая и славная история Одесского водного
(к 80-летию юбилею)**

В статье подается исторический очерк о первом в СССР и Украине высшем инженерном учебном заведении морского профиля — ОНМУ, который в 2010 г. будет отмечать свой 80-летний юбилей.

Ключевые слова: ОИИВТ, ОНМУ, юбилей, университет, морское образование.

Mikola Mikhailutsa

**Hard, tragic and famous history of Odessa's "Vodniy"
(by 80-years anniversary)**

In the article is shown a historic sketch about high educational institution of offshore profile, which was the first in the USSR and Ukraine — ONMU, which in 2010 will celebrate its 80-s anniversary.

Key words: OIIMT, ONMU, anniversary, university, marine education.

